

О. В. Булавинець,
к. е. н., докторант кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8695-5644>

В. М. Булавинець,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-5403-809X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2026.6.168

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ЗБАЛАНСОВАНOSTI СОЛІДАРНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

O. Bulavynets,
PhD, Doctoral Student of S. I. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University
V. Bulavynets,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of S. I. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE FINANCIAL BALANCE OF THE SOLIDARITY PENSION INSURANCE SYSTEM

У статті розкрито теоретико-методичні засади оцінювання фінансової збалансованості солідарної системи пенсійного страхування та її впливу на систему публічних фінансів України. Обґрунтовано сутність фінансової збалансованості пенсійної системи та запропоновано методичний підхід до її оцінювання, який передбачає використання системи взаємопов'язаних індикаторів, а саме коефіцієнтів загальної збалансованості, загального та абсолютного самозабезпечення, а також фінансової автономії з подальшим розрахунком інтегрального індикатора. Проведений аналіз показав, що останні роки позначені тенденцією до підвищення рівня фінансової збалансованості Пенсійного фонду України, зумовленою зростанням власних доходів та стримуванням темпів зростання витрат на надання пенсійних трансфертів. Водночас встановлено, що досягнуті позитивні результати мають обмежений характер та значною мірою зумовлені специфічними умовами воєнного періоду. Доведено, що солідарна пенсійна система зберігає суттєву залежність від бюджетних трансфертів, що формує фіскальний тиск на державний бюджет та обмежує можливості фінансування інших суспільних потреб.

The article develops theoretical and methodological approaches to assessing the financial balance of the solidarity pension insurance system and determining its impact on the public finance system of Ukraine. The financial balance of the pension system is substantiated as a complex economic characteristic reflecting the system's ability to fulfill its pension obligations through its own financial resources and indicating the degree of its financial autonomy and sustainability. It is emphasized that the financial balance of the solidarity pension system plays a crucial role not only in ensuring adequate social protection for the elderly population but also in maintaining the overall stability and flexibility of public finances.

A methodological approach to assessing the financial balance of the solidarity pension system is proposed, which is based on a system of interrelated indicators. These include the general financial balance ratio, the general self-sufficiency ratio, the absolute self-sufficiency ratio, and the financial autonomy ratio. The application of these indicators makes it possible to assess different levels of financial equilibrium, determine the degree of dependence on state budget transfers, and evaluate the internal consistency between insurance contributions and pension expenditures. Based on these indicators, an integral financial balance index is developed using a weighted additive method and rank normalization. This integral indicator allows for a comprehensive assessment of the financial condition of the pension system and provides an analytical basis for monitoring its long-term sustainability.

The empirical analysis of the Pension Fund of Ukraine for the period 2016-2024 revealed a gradual increase in the level of financial balance, driven primarily by the accelerated growth of own revenues, particularly due to increased social contributions. This contributed to strengthening the financial autonomy of the pension system and reducing its relative dependence on budget support. However, it is substantiated that this improvement has a limited and partially artificial nature, as it was influenced by extraordinary factors related to wartime conditions, including increased government defense spending and restrained pension expenditure growth.

The study also confirms that the solidarity pension system continues to exert significant fiscal pressure on the state budget, as substantial financial resources are allocated to support pension payments. This reduces the flexibility of budget policy and limits the government's ability to finance other important social and economic priorities. It is concluded that ensuring the long-term financial balance of the solidarity pension system requires comprehensive structural reforms aimed at expanding the contribution base, reducing informal employment, strengthening insurance principles, and increasing financial autonomy.

Ключові слова: фінансова збалансованість, солідарна пенсійна система, пенсійне страхування, Пенсійний фонд України, публічні фінанси, фінансова автономія, бюджетні трансферти, інтегральний індикатор.

Key words: financial balance, solidarity pension system, pension insurance, Pension Fund of Ukraine, public finance, financial autonomy, budget transfers, integral indicator.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Солідарна пенсійна система належить до ключових інститутів соціального захисту населення та водночас посідає вагомe місце в архітектоніці публічних фінансів. Функціонування цієї системи є невід'ємною складовою розподільчих та перерозподільчих процесів в економіці через сплату обов'язкових страхових внесків, механізм бюджетних трансфертів для збалансування фінансових потреб і можливостей щодо виплати пенсій та, власне, пенсійні трансферти, за рахунок яких формується добробут більше третини населення країни. Тому фінансова збалансованість солідарної пенсійної системи визначає не тільки спроможність уряду належно виконувати соціальні зобов'язання перед суспільством щодо матеріального забезпечення непрацездатних, але й впливає на стан бюджетної системи, можливості фінансування інших суспільно важливих функцій держави.

Загрозливі демографічні тенденції та безпрецедентні масштаби міграції населення, руйнація економічного потенціалу через повномасштабну

війну з росією, несприятливе середовище для господарської діяльності, значний рівень тінізації економічних відносин й фіскальних девіацій негативно впливають на базу формування фінансових ресурсів солідарної пенсійної системи, формують довгострокові ризики для її фінансової спроможності та посилюють актуальність питань забезпечення її фінансової збалансованості у довгостроковому вимірі. За цих умов особливої ваги набуває напрацювання методичного забезпечення щодо об'єктивного вимірювання фінансової збалансованості пенсійної системи, що дає можливість своєчасно виявити структурні диспропорції у її розвитку, а також оцінити вплив пенсійних трансфертів на систему публічних фінансів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Зважаючи на вагомий вплив пенсійної системи на забезпечення суспільного добробуту та стійкість системи публічних фінансів, питання теорії та практики її

функціонування мають стійкий дослідницький інтерес у наукової спільноти. Водночас проблеми вироблення об'єктивних методологічних підходів до оцінювання фінансової збалансованості пенсійної системи, економічних та соціальних ефектів її функціонування менше представлені у наукових публікаціях [8]. Серед помітних наукових праць з цієї тематики доцільно відзначити публікацію О. Вовчак, Л. Гальків, Т. Кулініч, І. Жайворонок, які обґрунтовують, що фінансова стабільність пенсійної системи визначається поточним співвідношенням доходів і видатків, а також здатністю системи функціонувати на засадах фінансової самодостатності в довгостроковій перспективі. Ключовими умовами забезпечення фінансової рівноваги пенсійної системи вчені визначають мінімізацію її залежності від бюджетної підтримки, а також узгодження її параметрів з демографічними та економічними умовами [2]. І. Кондрат, Н. Ярошевич, Т. Калайтан та А. Якимів пропонують комплексний підхід до оцінювання довгострокової стійкості пенсійної системи на основі кількісних показників, які відображають вплив демографічних, економічних та інституційних чинників на її функціонування з подальшим агрегуванням цих значень в інтегральний індикатор [6]. У дисертаційній роботі Р. Башуцького в основу методики оцінювання фінансової стійкості солідарної пенсійної системи вченим покладено показники, які характеризують структурне співвідношення між її власними й трансфертними доходами [1]. К. Демченко пропонує фінансову стійкість і довгострокову фінансову спроможність пенсійної системи оцінювати з використанням економіко-математичного моделювання її фінансових потоків на основі показників пенсійного балансу, коефіцієнтів ліквідності та заміщення [3]. Аналіз наукових публікацій свідчить про відсутність узгоджених поглядів на оцінювання фінансової збалансованості пенсійної системи, а більшість наявних методичних підходів фокусуються лише на оцінюванні ролі власних доходів у структурі фінансових ресурсів цієї системи, або ж не враховують повною мірою взаємозв'язок між пенсійною системою та іншими складовими публічних фінансів. Також помітним є зміщення оцінок у бік вимірювання соціальної ефективності функціонування пенсійної системи як її здатності забезпечити адекватне заміщення непрацездатним особам їхнього доходу після завершення трудової діяльності. Це вимагає подальшого розвитку методичних підходів до комплексного оцінювання фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи з урахуванням її фінансової автономії, самозабезпечення та впливу на параметри державного бюджету.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розвиток теоретико-методичних підходів до оцінювання фінансової збалансованості солідарної системи пенсійного страхування та її впливу на систему публічних фінансів на основі оцінювання рівня фінансової самодостатності та автономії бюджету Пенсійного фонду України, а також обґрунтування інтегрального індикатора її фінансової збалансованості. Особливої уваги потребує питання фіскального тиску пенсійних трансфертів на бюджету систему та рівень відволювання її ресурсів на виконання соціальних зобов'язань держави перед непрацездатними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Повномасштабна війна стала тригером трансформації перерозподільчих процесів у системі обов'язкового пенсійного страхування через порушення традиційних міжпоколінєвих і територіальних пропорцій його функціонування. Звуження бази формування страхових пенсійних внесків від ринкового сектору через руйнацію виробничих фондів, міграцію працездатного населення й падіння загального рівня доходів було певним чином компенсоване завдяки збільшенню внесків з грошового забезпечення військових, задіяних в обороні України від російської агресії. Водночас, це засвідчило зростаючу інтеграцію пенсійної системи в загальну архітектуру публічних фінансів, оскільки все більша частка її доходів прямо чи опосередковано залежить від ситуації у бюджетному секторі.

Безпрецедентні міграційні процеси з початком війни призвели також до асиметричного розподілу платників внесків і отримувачів пенсійних трансфертів у регіональному вимірі, що генерує нові виклики для фінансової збалансованості пенсійної системи. Зобов'язання щодо здійснення пенсійних виплат фактично "переносять" потребу у фінансових ресурсах в регіони з високою концентрацією осіб літнього віку, не залежно від їхньої економічної спроможності. Це посилює фінансовий дисбаланс солідарної пенсійної системи у територіальному контексті й стає додатковим чинником розширення внутрішньосистемного перерозподілу ресурсів.

Передумовою належного функціонування пенсійних трансфертів у системі обов'язкового пенсійного страхування є досягнення інституційної та фінансової збалансованості цієї системи, її спроможності покривати потребу у коштах для реалізації суспільного призначення за рахунок власних ресурсних джерел. Щодо інституційної збалансованості, то вона полягає у гармонізації повноважень та відповідальності із суспільним призначенням інституції. В останні роки можна помітити тенденцію до перекладання на структури Пенсійного фонду України додаткових функцій, не властивих органу управління системою пенсійного страхування, а саме адміністрування різних видів соціальної допомоги, доплат та компенсаційних виплат з державного бюджету. Такий підхід пояснюється прагненням оптимізувати організаційну структуру системи соціального захисту населення та зменшити трансакційні витрати на надання трансфертів завдяки об'єднанню інформаційних баз, інфраструктури та кадрового потенціалу різних інституцій, відповідальних за соціальні виплати. Зокрема, у 2019 році структури Пенсійного фонду України було уповноважено забезпечити виплату одноразової допомоги застрахованим особам у зв'язку із поширенням COVID-19, а також окремих соціальних трансфертів. З ліквідацією Фонду соціального страхування України структури Пенсійного фонду України перебрали повноваження щодо акумулювання й використання фінансових ресурсів, які надходять на виплату соціальних трансфертів за обов'язковим соціальним страхуванням з тимчасової втрати працездатності. Також за Пенсійним фондом України закріплено виплату житлових субсидій та окремих видів разових соціальних виплат. Внаслідок цього обсяг надходжень до його бюджету, які мають непенсійне при-

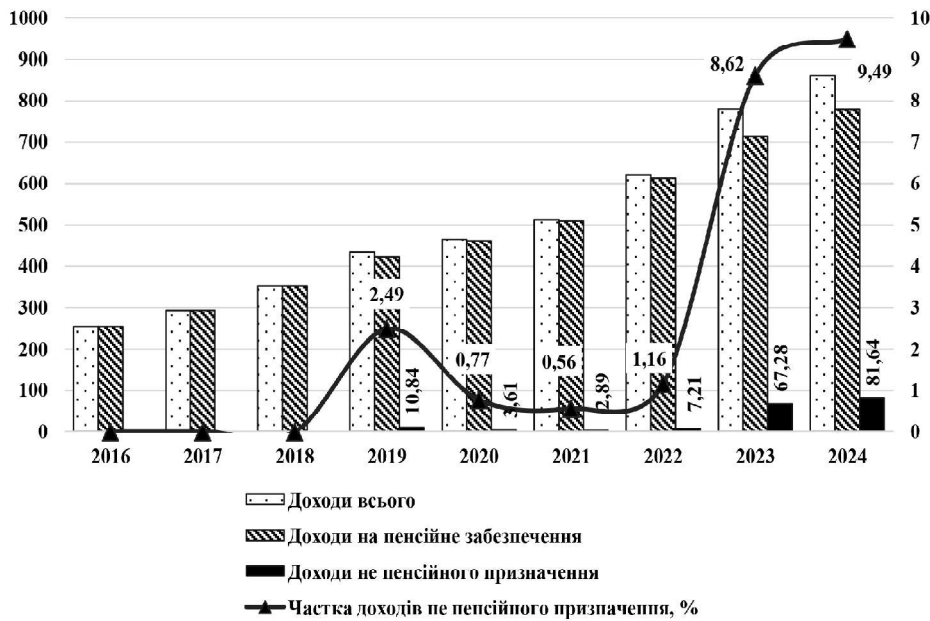

Рис. 1. Динаміка пенсійних та не пенсійних надходжень у бюджеті Пенсійного фонду України у 2016–2024 рр., млрд грн

Джерело: побудовано авторами за даними звітності про виконання бюджету Пенсійного фонду України [4].

значення, у 2024 році зріс до 81,6 млрд грн або майже 9,5% від сукупних доходів Фонду (рис. 1).

Тенденцію до концентрації повноважень з надання соціальних трансфертів у Пенсійному фонді України можна характеризувати неоднозначно. З одного боку, це може забезпечити вищу контрольованість та економію бюджетних ресурсів на соціальні виплати, підвищити операційну ефективність опрацювання звернень від громадян, що відповідає тенденціям до підвищення інклюзивності й адресності соціальної політики. Водночас, перекладання на Пенсійний фонд України нестрахових зобов'язань породжує низку системних ризиків, а саме: розмивання страхових принципів функціонування пенсійної системи, що може послаблювати її фінансову стійкість; підвищення ризику непрозорості грошових потоків внаслідок перехресного поєднання страхових та бюджетних функцій у межах однієї інституції; функціональне перевантаження органів Пенсійного фонду України, зниження якості адміністрування основних пенсійних виплат і втрати стратегічної фокусованості на довгостроковій збалансованості пенсійної системи.

Методика оцінювання фінансової збалансованості системи обов'язкового пенсійного страхування, на наш погляд, має базуватись на розмежуванні різних рівнів фінансової рівноваги, які відображають її поточну платоспроможність та ступінь структурної самодостатності. В основу цієї методики доцільно покласти розрахунок 4-х логічно пов'язаних індикаторів, а саме коефіцієнта загальної збалансованості, коефіцієнтів загального та абсолютного самозабезпечення, а також коефіцієнта фінансової автономії, які в сукупності дають можливість комплексно охарактеризувати стан та динаміку фінансової стійкості солідарної пенсійної системи, створюють аналітичну базу для прийняття рішень щодо структурних реформ, спрямованих на забезпечення її довгострокової фінансової збалансованості.

Перший показник відображає загальну фінансову збалансованість системи пенсійного страхування через відношення сукупних доходів Пенсійного фонду Украї-

ни, які мають пенсійне цільове спрямування, до його сукупних витрат на пенсійне забезпечення та адміністрування пенсійних трансфертів. При цьому до складу сукупних доходів доцільно зараховувати власні доходи і трансферти з державного бюджету, за виключенням трансферту на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду. Це виключення має принципове значення, оскільки такий трансферт не має самостійного функціонального призначення й відображає визнання нестачі ресурсів для виконання пенсійних зобов'язань. Натомість, інші трансферти з державного бюджету обумовлені реалізацією окремих напрямів соціальної політики, зокрема щодо надання надбавок, підвищень до основного розміру пенсії, чи функціонування спеціальних пенсійних програм для окремих категорій застрахованих. Незважаючи на те, що доцільність та ефективність цих регуляторних інструментів може бути предметом дискусії, але вони все ж мають зрозуміле соціально-політичне підґрунтя. Розрахунок цього показника визначає реальний баланс фінансових ресурсів у солідарній пенсійній системі без його нівелювання за рахунок технічних бюджетних вливань.

Інший показник визначає незалежність пенсійної системи від зовнішньої бюджетної підтримки та розраховується як відношення її власних доходів до сукупних витрат на пенсійне забезпечення і адміністрування. Цей коефіцієнт (загального самозабезпечення) характеризує, яку частку всіх видатків на надання пенсійних трансфертів пенсійна система здатна профінансувати за рахунок надходжень єдиного соціального внеску та інших власних джерел. Зменшення цього коефіцієнта свідчить про посилення структурного дефіциту бюджету Пенсійного фонду та зростання потреби у бюджетних трансфертах, тоді як його зростання вказує на підвищення самодостатності солідарної пенсійної системи. Цей індикатор особливо інформативний у контексті аналізу довгострокових демографічних та економічних викликів, адже демонструє ступінь відповідності параметрів пенсійної системи її ресурсній базі.

Для оцінювання абсолютної ("чистої") збалансованості пенсійної системи доцільно визначити відношення її власних доходів до витрат, які фінансуються за рахунок цих доходів. Це дає можливість усунути вплив витрат пенсійної системи, які мають соціально-політичне підґрунтя та фінансуються через цільові трансферти з державного бюджету, і зосередитися на внутрішній фінансовій рівновазі страхового механізму. Близьке до одиниці значення цього показника свідчить про гармонізацію обсягів надходжень страхових внесків та страхових зобов'язань, тоді як його зниження може свідчити про наявність внутрішніх диспропорцій.

Коефіцієнт фінансової автономії як значення частки власних доходів у сукупних доходах бюджету Пенсійного фонду, що мають пенсійне призначення, визначає спроможність солідарної пенсійної системи забезпечувати виконання зобов'язань перед застрахованими без фінансової підтримки з бюджету. Чим більш фінансово автономною є пенсійна система, тим вищий рівень її фінансової стійкості в межах страхових принципів функціонування.

Показники табл. 1 свідчать про підвищення фінансової збалансованості за останні роки, яке виявляється через зростання значень усіх запропонованих індикаторів. Внаслідок зростання сукупних доходів Пенсійного фонду України, які надходять на надання пенсійних трансфертів, в поєднанні зі стримуванням росту пенсійних витрат, загальний рівень фінансової збалансованості пенсійної системи у 2018—2021 рр. коливався в межах 89—92%, а з 2022 року фактично дає підстави стверджувати про відповідність її фінансових ресурсів та зобов'язань.

Основний внесок у підвищення рівня фінансової збалансованості пенсійної системи здійснило прискорене зростання власних доходів бюджету Пенсійного фонду, темпи якого перевищували динаміку зростан-

ня трансфертів з державного бюджету та витратів на пенсійне забезпечення й адміністрування практично упродовж всього періоду спостереження. Завдяки цьому рівні фінансової самодостатності (загальний рівень самозабезпечення) та фінансової автономії за період 2016—2024 рр. зросли практично в 1,5 рази, а в останні роки власні доходи солідарної пенсійної системи складають 2/3 її сукупних доходів та забезпечують можливість покриття власним коштом понад 2/3 сукупних витратів на надання пенсійних трансфертів і їх адміністрування. Подібною динамікою відзначається коефіцієнт абсолютного самозабезпечення, значення якого впродовж останніх років тримається на рівні, близькому до 1. Це свідчить про збалансованість власних ресурсів та витрат пенсійної системи у частині покриття власних зобов'язань щодо пенсійного забезпечення.

Логічним завершенням запропонованої методики оцінювання фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи є розрахунок її інтегрального індикатора на основі застосування методів ранжування та лінійної нормалізації рангів. Відповідно до результатів експертного оцінювання важливості кожного показника із запропонованого переліку формується сума рангів за кожним із них та середнє значення рангу за формулою:

$$R_j = \frac{\sum_{i=1}^N R_{ij}}{N} \quad (1),$$

де N — кількість опитаних експертів; R_{ij} — ранг, присвоєний i -м експертом за j -тим показником.

Середнє значення рангу кожного із показників методики відповідно до методу лінійної нормалізації рангів виступає основою для визначення вагових коефіцієнтів розрахунку інтегрального індикатора фінансової збалансованості пенсійної системи:

Таблиця 1. Динаміка фінансових показників та фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи в Україні у 2016—2024 рр., млрд грн

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Всього доходів, з них:	255,8	293,24	353,95	434,86	466,26	512,77	620,43	780,15	860,67
Доходи на пенсійне забезпечення, з них:	255,8	293,24	353,95	424,02	462,65	509,88	613,22	712,87	779,03
Власні доходи	111,71	158,91	202,08	241,75	281,75	334,19	403,94	463,12	530,86
Кошти державного бюджету на забезпечення виплати пенсій, надбавок, підвищень до пенсій, покриття дефіциту коштів ПФУ, з них:	142,59	133,46	150,09	181,77	180,74	174,74	209,28	249,75	248,17
Трансферт на покриття дефіциту	84,84	56,1	32,14	40,01	34,41	23,9	29,87	26,51	0,00
Видатки на пенсійне забезпечення та адміністрування, з них:	253,45	291,47	358,60	425,10	475,74	518,06	582,84	673,81	780,42
Видатки за рахунок власних доходів	202,1	226,68	259,17	303,11	329,5	367,21	403,45	450,57	533,67
Рівень збалансованості загальний ($P_{зз}$), %	66,86	81,06	89,24	90,22	89,98	93,62	100,09	101,86	99,82
Рівень самозабезпечення загальний ($P_{са}$), %	44,08	54,52	56,35	56,87	59,22	64,51	69,31	68,73	68,02
Рівень самозабезпечення власних витратків ($P_{сва}$), %	55,27	70,10	77,97	79,76	85,51	91,01	100,12	102,79	99,47
Рівень фінансової автономії ($P_{фа}$), %	43,67	54,19	57,09	57,01	60,90	65,54	65,87	64,97	68,14

Джерело: побудовано авторами за даними звітності про виконання бюджету Пенсійного фонду України [4].

Таблиця 2. Розрахунок вагових коефіцієнтів інтегрального індикатора фінансової збалансованості пенсійної системи за методом лінійної нормалізації рангів

Показник	Значення рангу, присвоєне експертом (де 4 – найвищий ранг, 1 – найнижчий ранг)					Середнє значення рангу R_j	Ваговий коефіцієнт показника W_j
	I	II	III	IV	V		
P_{sz}	1	1	2	2	3	1,8	0,18
P_{cs}	3	2	4	3	4	3,2	0,32
$P_{свд}$	4	4	3	4	2	3,4	0,34
$P_{фа}$	2	3	1	1	1	1,6	0,16
Сума значень рангів						10,0	1,0

Джерело: побудовано авторами самостійно.

$$W_j = \frac{R_j}{\sum_{i=1}^j R_j} \quad (2),$$

Результати експертного опитування, визначення вагових коефіцієнтів для показників запропонованої нами методики розрахунку інтегрального індикатора фінансової збалансованості представлені у табл. 2.

Розрахунок інтегрального індикатора фінансової збалансованості пенсійної системи здійснюється методом простого адитивного зважування за формулою:

$$I_{FB} = \sum I_j \times W_j \quad (3),$$

де I_j та W_j — відповідно, значення та ваговий коефіцієнт j -го показника фінансової збалансованості пенсійної системи (табл. 3).

Таблиця 3. Розрахунок інтегрального індикатора фінансової збалансованості пенсійної системи за методом простого адитивного зважування

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
P_{sz}	12,035	14,591	16,063	16,240	16,196	16,852	18,016	18,335	17,968
P_{cs}	14,106	17,446	18,032	18,198	18,950	20,643	22,179	21,994	21,766
$P_{свд}$	18,792	23,834	26,510	27,118	29,073	30,943	34,041	34,949	33,820
$P_{фа}$	6,987	8,670	9,134	9,122	9,744	10,486	10,539	10,395	10,902
I_{FB}	51,919	64,542	69,739	70,678	73,964	78,925	84,775	85,672	84,456

Джерело: побудовано автором самостійно.

Проведені розрахунки свідчать про поступальне підвищення фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи, що підтверджується динамікою відповідного інтегрального індикатора. Після періоду динамічного зростання, в останні роки внаслідок вирівнювання темпів росту власних доходів та видатків пенсійної системи значення цього індикатора стабілізувалось в межах 84,5—85,5, що свідчить про достатньо високий рівень фінансової збалансованості. Разом з тим, аналіз причинно-наслідкових зв'язків зростання інтегрального індикатора фінансової збалансованості пенсійної системи дає підстави стверджувати про його, певною мірою, штучний характер, що підтверджують такі аргументи:

— по-перше, прискорений приріст власних доходів солідарної пенсійної системи від сплати єдиного соціального внеску зумовлений не розширенням економічної активності й зростанням загального рівня оплати праці (оскільки в умовах війни економіка України зазнала різкого спаду, який у 2022 році склав 28,8% [9], з подальшим невисоким компенсаційним відновленням), а форсованим нарощуванням видатків держави на оборону та безпеку, значна частина яких була спрямована на оплату праці військових. Із завершенням повномасштабної війни вплив цього чинника на зро-

стання власних доходів пенсійної системи буде нівельовано. Водночас, дотепер невирішеною залишається проблема бюджетних втрат від неофіційної зайнятості та зарплат у конвертах для тих, хто офіційно отримує мінімальну ставку. За результатами тематичних досліджень [7], обсяги тінювих виплат у 2025 році оцінювались на рівні 280—540 млрд грн, що зумовлює фіскальні втрати у розмірі 140—280 млрд грн. Враховуючи те, що у ПДФО та ЄСВ єдина база нарахування, а розподіл фіскального навантаження на фонд оплати праці, фактично, пропорційний, то втрати власних доходів від тінювої економіки можна оцінювати на рівні 60—120 млрд грн щорічно;

— по-друге, стримування росту пенсійних витрат в умовах воєнного періоду та зумовленого воєнними шоками фіскального розриву. Після здійсненого у 2022 році трьохетапного підвищення мінімального розміру пенсії сумарно на 8,2% (що стало можливим завдяки значним обсягам грантової підтримки України з боку міжнародних донорів), у 2023 році через скорочення фінансової допомоги уряд змушений був "заморозити" розміри прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність та, відповідно, мінімальної пенсійної виплати на рівні попереднього року. При цьому, сумарна інфляція за 2022—2023 рр. становила 33,0%. Навіть з урахуванням періодичних підвищень, розміри пенсійних виплат в переважній частині пенсіонерів коливаються в діапазоні, який не значно перевищує офіційні розміри прожиткового мінімуму для непрацездатних (які є об'єктом критики через їхню нереалістичність та відірваність від економічних реалій). Солідарна пенсійна система гарантує низькі стандарти матеріального забезпечення, узгоджуючи їх не з реальною потребою у коштах на забезпечення гідного рівня життя для працездатних, а з наявними фінансовими можливостями Пенсійного фонду України щодо виплати пенсій. На наш погляд, саме у цьому криються причини забезпечення високих показників фінансової збалансованості пенсійної системи.

Для оцінювання впливу пенсійних трансфертів на показники державного бюджету звернемо увагу на дані рис. 2. Порівняння трансфертів Державного бюджету України на соціальний захист пенсіонерів (представлені бюджетною програмою фінансового забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, а також покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду) з розмірами дефіциту бюджету визначає їх внесок у порушення фінансової рівноваги, структурну конфігурацію бюджетної системи. У теоретичному контексті індикатор свідчить, якою мірою бюджетний дефіцит корелює з необхідністю фінансування пенсійних трансфертів. За пер-

іод 2016—2024 рр. співвідношення пенсійних трансфертів до дефіциту державного бюджету демонструє значну варіативність, що вказує на зміну ролі пенсійної системи у формуванні фіскального дисбалансу. Зокрема, у 2016—2019 рр. обсяги трансфертів на пенсійне забезпечення у 2,1—2,9 рази перевищували показники дефіциту державного бюджету, що дає підстави характеризувати їх як один із системоутворюючих чинників формування бюджетного дисбалансу. Фактично, при забезпеченні фінансової самодостатності солідарної пенсійної системи у цих роках можна було б не тільки уникнути дефіциту державного бюджету, але й спрямувати значний ресурс на фінансування інших напрямів соціального та економічного розвитку країни.

У 2020—2021 рр. попри збільшення пенсійних трансфертів в абсолютному вимірі на фоні прискореного зростання інших видатків державного бюджету та більш повільного нарощування дохідної бази внесок фінансових "вливань" до Пенсійного фонду України у формування бюджетної незбалансованості значно знизився. Проте, подібно до попередніх років, при функціонуванні пенсійної системи виключно на страхових принципах обсяг дефіциту державного бюджету у цьому періоді можна було б мінімізувати. Натомість, з початком масштабної війни в Україні пенсійні трансферти до Пенсійного фонду України втратили статус головного чинника формування дефіциту бюджету, поступившись іншим напрямом спрямування бюджетних ресурсів, насамперед, воєнного характеру. Але в абсолютному вимірі обсяг трансфертів державного бюджету на пенсійне забезпечення зріс в 1,4 рази. Тобто, і в сучасних умовах пенсійні трансферти продовжують здійснювати вагомий тиск на видатки державного бюджету та формувати його дефіцит.

Інше аналітичне тлумачення має показник співвідношення трансфертів на пенсійне забезпечення з державного бюджету до його власних доходів, який демонструє ступінь відволікання дохідної бази бюджету на фінансову підтримку солідарної пенсійної системи. У теоретичному сенсі цей показник характеризує рівень ресурсної напруги бюджету,

оскільки чим вищою є питома вага пенсійних трансфертів у відношенні до власних доходів державного бюджету, тим більший обсяг бюджетних ресурсів не може бути спрямованим на фінансування інших публічних функцій, зокрема розвиток інфраструктури, соціальної сфери тощо. Також враховуючи "жорсткість" видатків на пенсійне забезпечення, які не можуть бути радикально переглянуті при виникненні проблем із формуванням бюджетних доходів, зростання цього показника означає обмеження маневреності бюджету.

При оцінюванні динаміки показника відволікання власних доходів для забезпечення об'єктивності висновків необхідно також усунути вплив форс-мажорних чинників. З початком повномасштабної війни спостерігаються значні зміни в об'ємно-структурних параметрах державного бюджету із радикальним зростанням ролі трансфертних надходжень від міжнародних партнерів у перші роки бойових дій із подальшим зменшенням обсягів фінансової допомоги. Для виключення впливу цього чинника до розрахунку взято лише власні, а не сукупні доходи бюджету. Незважаючи на коливання, загальна тенденція цього показника свідчить про поступове зниження ролі трансфертів та відповідне посилення значення страхових надходжень у фінансуванні пенсійних трансфертів. Хоча за 2016—2024 рр. він знизився у 2,3 рази до 10,5%, дотепер кожна десята гривня мобілізованих до державного бюджету власних доходів надходить на фінансове забезпечення пенсійних трансфертів, що свідчить про збереження структурної потреби у трансфертній допомозі для підтримання функціональності солідарної пенсійної системи.

Початок масштабної війни у 2022 році призвів до радикального зростання видатків держави на оборону та безпеку, на фоні чого питома вага не пов'язаних із воєнною функцією видатків суттєво знизилась. Ігнорування цього факту в оцінюванні впливу трансфертів на пенсійне забезпечення з державного бюджету на систему публічних фінансів неможливе. Враховуючи цей аспект, структурний вплив цих

Рис. 2. Показники впливу пенсійних трансфертів на параметри Державного бюджету України у 2016—2024 рр.

Джерело: побудовано за [5].

трансфертів на розподіл бюджетних ресурсів більш об'єктивно відображає показник їх питомої ваги у цивільних видатках державного бюджету. Значення цього показника характеризує ступінь пріоритетності пенсійних витрат у системі видатків бюджету, а також рівень їх конкуренції з іншими напрямками використання бюджетних ресурсів. Зростання цього показника підсилює ефект "витіснення" інших суспільно важливих бюджетних програм, які не можуть бути належним чином профінансовані через необхідність спрямування коштів на забезпечення функціональної спроможності пенсійної системи.

Дані рис. 2 демонструють, що у 2016—2024 рр. спостерігалась слабо виражена тенденція до зниження питомої

ваги видатків на пенсійне забезпечення у структурі цивільних видатків державного бюджету, що стало наслідком як поступового покращення фінансової автономії солідарної пенсійної системи, так і заходів зі стримування росту витрат держави на пенсійне забезпечення. Втім доводиться визнати, що через фінансову незбалансованість нереформованої солідарної пенсійної системи та збереження громіздкого механізму доплат і підвищень до пенсійних виплат, державний бюджет відволікає на ці потреби обсяг ресурсів, який порівняний з показниками фінансування інших функцій держави. Зокрема, у 2024 році обсяг перерахованих з бюджету коштів на потреби пенсійного забезпечення (274,7 млрд грн) був порівняний із сукупним обсягом фінансування з державного бюджету усіх складових соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, духовно-культурний розвиток — 282,4 млрд грн сумарно), а також в 1,7 рази перевищував фінансування економічної діяльності та в 1,5 рази сукупний обсяг міжбюджетних трансфертів до усіх місцевих бюджетів України. Отож, неспроможність держави забезпечити фінансову самостійність солідарної пенсійної системи обмежує можливості щодо фінансування з бюджету інших важливих напрямів соціального та економічного розвитку країни, безпосередньо впливає на конфігурацію, гнучкість та стійкість системи публічних фінансів загалом.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Проведене дослідження дає підстави сформулювати наступні висновки:

— умовами ефективності функціонування солідарної системи пенсійного страхування є забезпечення її інституційної та фінансової збалансованості. Щодо фінансової збалансованості, то вона визначається не тільки співвідношенням між доходами та видатками пенсійної системи, але також ступенем фінансової автономії, самодостатності та рівнем її залежності від бюджетної підтримки. Це визначає необхідність застосування комплексного підходу до її оцінювання з урахування поточної платоспроможності солідарної пенсійної системи, а також структурних характеристик її функціонування;

— для об'єктивного оцінювання фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи розроблено відповідну методику із застосуванням системи взаємопов'язаних індикаторів, які охоплюють коефіцієнт загальної фінансової збалансованості, коефіцієнти загального та абсолютного самозабезпечення, а також коефіцієнт фінансової автономії з подальшим їхнім агрегуванням в інтегральний індикатор фінансової збалансованості на основі методу адитивного зважування нормалізованих значень факторних показників з урахуванням їхньої вагової значущості. Застосування цієї методики забезпечує диференційоване оцінювання різних рівнів фінансової рівноваги солідарної пенсійної системи, дає можливість виявити структурні диспропорції у формуванні її ресурсної бази та визначити ступінь відповідності між страхо-

вими зобов'язаннями і власними фінансовими можливостями;

— результати проведених розрахунків свідчать про поступове підвищення фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи України упродовж 2016—2024 років, яке проявляється у зростанні всіх ключових індикаторів та відповідного інтегрального показника. Основним чинником такої динаміки стало прискорене зростання власних доходів Пенсійного фонду України, що сприяло підвищенню рівня його фінансової автономії та зменшенню відносної залежності від трансфертів з державного бюджету. Однак досягнутий рівень фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи має значною мірою обмежений характер, обумовлений специфічними умовами воєнного періоду, зокрема збільшенням надходжень єдиного соціального внеску за рахунок розширення державних витрат на оборону, а також стримуванням темпів зростання пенсійних виплат. Це свідчить про наявність прихованих ризиків погіршення фінансового стану пенсійної системи у довгостроковій перспективі;

— незважаючи на підвищення фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи, її структурна залежність від бюджетної підтримки дотепер зберігається, що обумовлює її вагомий вплив на параметри державного бюджету. При зниженні питомої ваги бюджетних трансфертів у фінансуванні пенсійних виплат їхні абсолютні обсяги залишаються значними і створюють суттєвий фіскальний тиск на бюджетну систему. Наслідком цього є відволікання значної частини ресурсів державного бюджету від фінансування інших суспільно важливих функцій, обмеження маневреності бюджетної політики та зниження загальної стійкості системи публічних фінансів. Водночас концентрація у Пенсійного фонду України функцій адміністрування соціальних трансфертів, не пов'язаних безпосередньо з пенсійним страхуванням, створює додаткові ризики розмивання страхових принципів його функціонування та зниження прозорості фінансових потоків.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають в обґрунтуванні ефективних заходів із забезпечення довгострокової фінансової збалансованості солідарної пенсійної системи, потребує комплексних структурних реформ, спрямованих на розширення бази страхових надходжень, детінізацію ринку праці, підвищення рівня фінансової автономії та зменшення залежності від бюджетних трансфертів, що також матиме позитивний вплив на зміцнення фінансової стійкості системи публічних фінансів України в цілому.

Література:

1. Башуцький Р. Б. Соціально-економічна ефективність національної пенсійної системи: дис. ... д-ра філософії: 051 "Економіка" / Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2026. 270 с. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/items/4049c99d-f4b9-4ea8-8660-824061a1f8f9>
2. Вовчак О. Д., Гальків Л. І., Кулініч Т. В., Жайворонок І. Р. Формування фінансово стабільної пенс-

ійної системи в Україні: виклики, передумови, критерії, заходи. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. Vol. 4 (35). P. 367—373. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.-222411>

3. Демченко К. Аналіз стійкості пенсійної системи. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2018. № 1 (24). С. 31—39. URL: <https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2018/1/5.pdf>

4. Звіти про виконання бюджету Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzheth/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>

5. Звітність про виконання державного та місцевих бюджетів. Державний веб-портал бюджету для громадян [OpenBudget.gov.ua](https://openbudget.gov.ua). URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>

6. Кондрат І., Ярошевич Н., Калайтан Т., Якимів А. Оцінювання довгострокової стійкості пенсійної системи України та перспективи її розвитку. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 1 (42). P. 226—239. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.42.2022.3615>

7. Найбільші схеми тіньової економіки в Україні: втрати бюджету та тенденції 2025 року. URL: <https://agroreview.com/content/najbilshi-shemy-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini/>

8. Толуб'як В. С., Горин В. П. Зарубіжний досвід пенсійних реформ: уроки та висновки для України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 765—771. URL: <https://dSPACE.wunu.edu.ua/items/afef92ff-27c3-4469-8f15-ef4b0ae23a7a>

9. Трекер економіки України під час війни. Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>

References:

1. Bashutskyi, R.B. (2026), "Socio-economic efficiency of the national pension system", Ph.D. Thesis, Economy, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine, available at: <https://dSPACE.wunu.edu.ua/items/4049c99d-f4b9-4ea8-8660-824061a1f8f9> (Accessed 26 February 2026).

2. Vovchak, O.D. Halkiv, L.I. Kulinich, T.V. and Zhaivoronok, I.R. (2021), "Formation of a financially stable pension system in Ukraine: challenges, prerequisites, criteria, measures", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4/35, pp. 367—373. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.222411>.

3. Demchenko, K. (2018), "Analysis of pension system sustainability", *Yevropeyskiy vektor ekonomichnoho rozvytku*, vol. 1/24, pp. 31—39, available at: <https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2018/1/5.pdf> (Accessed 26 February 2026).

4. Pension Fund of Ukraine (2026), "Reports on implementation of the Pension Fund of Ukraine budget", available at: <https://www.pfu.gov.ua/byudzheth/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/> (Accessed 26 February 2026).

5. OpenBudget (2026), "Reporting on implementation of the state and local budgets", available at: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes> (Accessed 26 February 2026).

6. Kondrat, I. Yaroshevych, N. Kalaitan, T. and Yakymiv, A. (2022), "Assessment of long-term sustainability of the pension system of Ukraine and prospects for its development", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 1/42, pp. 226—239. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.42.-2022.3615>.

7. AgroReview (2025), "The largest shadow economy schemes in Ukraine: budget losses and trends in 2025", available at: <https://agroreview.com/content/najbilshi-shemy-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini/> (Accessed 26 February 2026).

8. Tolubiak, V.S. and Horyn, V.P. (2016), "Foreign experience of pension reforms: lessons and conclusions for Ukraine", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 10, pp. 765—771, available at: <https://dSPACE.wunu.edu.ua/items/afef92ff-27c3-4469-8f15-ef4b0ae23a7a> (Accessed 26 February 2026).

9. Centre for Economic Strategy (2026), "Ukraine's economy tracker during the war", available at: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (Accessed 26 February 2026).

Отримано редакцією журналу / Received: 26. 02.26

Професійно рецензовано / Revised: 04. 03.26

Схвалено до друку / Accepted: 17.03.26

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663